

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Мартин Стефанов Канушев

Департамент „Философия и социология“, Нов български университет,
Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

за придобиване на образователната и научна степен „Доктор“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата с кандидат Леа Иванова Вайсова – тема на дисертационния труд: „Властта в ситуация: теоретични и емпирични аспекти“

Дисертационният труд на Леа Вайсова представлява едно широкомащабно по своя първоначален замисъл и нетрадиционно по своите проблемни фокуси социологическо изследване, което повдига значима научна претенция по отношение на разнопластовостта на анализа, и в чийто център се намира постъпателното плътно описание на специфични форми на дискурсивна и организационна мобилизация на различни граждански движения. Общият обем на изложението е от 386 стандартни страници, структурирани в пет части, вътрешно композирани в тринадесет глави, увод и заключение, литература и приложение. В библиографията са посочени 109 заглавия на български и 26 английски език, както и 52 източника, под рубриката вторична литература.

В самото начало на моята рецензия бих желал да посоча, че заглавието (проблемът-предметът на изследването) на дисертационния труд би могло да бъде формулирано по строг, прецизен и релевантен начин спрямо тематичната структура на съдържанието. И ако неговата първа част „Властта в ситуация“ изглежда напълно очевидна, точна и коректна, то втората – „теоретични и емпирични аспекти“ – като че ли по-скоро е двуполусна, амбивалентна, проблематична, без експлицирана двупосочна връзка между двете нива на социологически анализ. Следователно още тук трябва да бъде повдигнат един генерален въпрос: какъв е методологическият статут на основополагащото отношение „емпирично – теоретично“ в дисертационния труд. И какво е релевантното поле на множественото число на понятието „аспект“ или в какво значение от различните нейни употреби се използва думата „аспекти“? Защо? Защото въпросът не касае формално изключване на „теоретично“

и „емпирично“, още по-малко пък някаква първична симбиоза или елементарна хомология между тях, а се отнася до иновативното решаване на важна научна задача: цялостното асемблиране, включително и теренното апробиране на един нестандартен социологически подход, който критико-рефлексивно удържа постоянните взаимни преходи между двете относително обособени нива на анализ.

Уводът на дисертационния труд съдържа някои от необходимите елементи на всяко професионално реализирано социологическо изследване: предмет (три различни и следващи във времето, но сравними колективни мобилизации), цел (системно, критично и детайлно изследване на властовото конструиране на политическите дискурси) и подход (фокусиран, конкретизиран и адаптиран към специфичните контексти на въпросните колективни мобилизации). Но отсъствието, респективно, допълването на тези елементи с минимум още два: основен изследователски въпрос и обобщена работна хипотеза само би спомогнало за пълноценното доизграждане на един консистентен теоретичен модел. За сметка на това от особено значение тук са поредицата от евристични проблематизации, които представляват своеобразна аналитична матрица, следователно движещите основания на предстоящото изложение: Как конкретно и от какви позиции държавата е поставена под въпрос? Как всекидневно-практически се осъществява социална критика? Какви социално-политически дискурси се произвеждат в различните групови мобилизации? Нещо повече, налице е един фундаментален срез, чрез който се разгръща съдържателната логика на подобна социологическа перспектива: нивото на формите, практиките и организациите, в които изкрystalлизират въпросните колективни мобилизации и/или нивото на дискурсите, създавани, поддържани и представени в тях, които конституират различни субективности, вплетени в постоянното напрежение между социален ред и социална критика.

В първата част на дисертационния труд изследователският фокус е съсредоточен върху разгръщането на екологичната проблематика в рамките на гражданското общество като суверенно, автономно и саморегулиращо се цяло, а обекти на анализ са медийните изказвания в рамките на две колективни мобилизации. В допълнение тук логическото движение включва и социологическа интерпретация на емпирични данни от дълбочинни интервюта с членове на *Протестна мрежа*, възникнала по време на антиправителствените протести в средата на 2013 г. Акцентът в първа глава е върху политическите фигури, чрез които се разгръща кампания *Да изчистим България за един ден!* (март 2011 – май 2012), за

да произведе мащабна акция със свои ясни стратегически цели: връзката природа-държава; полагането ѝ в глобална мрежа; черпенето на ресурс от лозунга за „красивата природа“; заплахите за живота на населението; естетизирането на обществения ред; моралната мисия и социална критика на гражданите; необходимостта от медиация и овластяване на самото гражданско общество; ключовата роля на доброволца като активен гражданин, загрижен и защитаващ „общото благо съобразно собствените си разбирания за добро“ (Авт., с. 6). Втора глава префокусира гледната точка, която има за аналитичен обект друг важен казус: протестите срещу гласуването в Народното събрание поправки в *Закона за горите* (април 2011 – юни 2012), разбрани и обяснени чрез интерпретацията на ключови публикации в медийното пространство. Тук съдържателната логика има следните ходове: реконструкция на генезиса на проблема на нивото на закона – спирането на обществения достъп до парк „Витоша“; идеологическото обсъждане на въпроса за „доброто“ управление; опита му за универсализация посредством битка между визии, легитимирани чрез конституиране на политически субект (носител на искания); особеното напрежение между универсалност и партикуларизъм; раждането на конспирацията – ефективна интерпретация, мобилизирана от протестиращите, но и от тези, срещу които се протестира; оспорването на реда чрез произвеждането на истина с помощта на разкриването на тайна, внимателно прикривана от притежаващите власт, и която множеството не знае, а е притежание само на разкриващия – легитимиране на позицията на изказване, придобиваща и удържаща власт; обръщане на посоката на конспирацията: от мобилизационно ефективна тя бива насочена срещу самите протестиращи; оттук и резултата: тя девалвира представителството в скрит частен интерес, преговорите стават невъзможни, а протестът вече се разгръща в модуса на битка; на свой ред, управляемостта под формата на регулярност е прекъсната, а окупацията предефинира цялата ситуация като извънредна – едно прекъсване на суверенната интерактивност.

Във втората част на дисертационния труд фокусът на изложението е двупосочен: от една страна е налице опит за теоретична адаптация за целите на изследването на връзката дискурс-субект-властови отношения, а от друга – ситуиране на няколко социологически рефлексии спрямо вече тематизирани въпроси от конкретни интерпретации на социалните движения. Въпреки наличните методологически разлики и познавателни несъизмеримости общото положение между тях е: „социалната действителност в нейната действителност откъм формиране и субективизиране на практики е въпрос на властово (езиково) произвеждане и

стабилизиране, което означава, че тя е принципно политическа и маркирана от напрежение на сили“ (Авт., с. 8). Трета глава е основополагаща за целия дисертационен труд; в нея е направен опит за постъпателно изграждане на кохерентна аналитична мрежа чрез взаимно оглеждане и напасване на понятията: дискурс, субект, власт, подчинение, господство, съпротива, критика, битка, стратегия и тактика. В допълнение е тематизиран ключовият проблем за „разкриването на себе си“ чрез откриването на тайната като централен елемент от функционирането на конспирацията. Оттук и задачата: да се проследи как се изменя съотношението на силите в полза на една от тях в даденото поле, а това означава, че всяко отношение е антагонистично и маркирано от противостоене; сега на преден план излиза стратегическото мислене, при което ползата бива непрекъснато калкулирана. Налагането на една власт предполага, че нейния обект бива произведен като реалност, към която тя се прикрепва под формата на субективация. И, разбира се, всяко властово отношение може да бъде преобръщано в зависимост от доминацията на силите и то през същите тези техники, което ще наричаме съпротива. Четвърта глава представлява рефлексивно и контролирано усилие за „улавяне и измерване на пулса“ на конкретни движения. В нея е демонстрирано важното напрежение между „универсалност и партикуларност при конституирането на политическия субект като непосредствена властова артикулация, която бива положена в антагонистични отношения“ (Авт., с. 9). Но подобно обвързване с теория на елитите, дори и в един конкретен вариант, е съмнително и предполага известна дистанция, за да може във фокуса на социологическото внимание да попадне „животът на улицата“. Защо? Защото дадена властова артикулация не намира своята безвъпросна практическа реализация, а става всекидневно ефикасна поради проблематизирането ѝ от страна на множество дейци, които позиционират себе си като ангажирани с дадено политическо събитие. Тя търпи оспорвания, измествания, вариации, които допринасят за нейното отлагане в практики, очевидности и позиции. Накратко, всяко едно изказване придобива силата на действено поради факта, че среща съпротиви, които маркират неговата властова ефикасност; то се пречупва в преките отношения на ангажираните в дадено политическо събитие, които от определен момент започват да критикуват вече произведените артикулации. В пета глава централният акцент е поставен върху теоретичното противостоене на „аристократизма на социалната критика“. Това направено чрез въвеждането, обособяването и преосмислянето на важната етнометодологическа

фигура на „празноглавеца“, включително и чрез нейната деконструктивистка версия, която показва неравното разпределение на ресурса „знание“, устойчиво възпроизвеждащо се и през научно-изследователските подходи. По този начин се извършва демократизация на социалната критика, а темата за властовите отношения бива постепенно доразвита на микрониво, следователно като реализиращи се специфично между позитивно идентифицирани дейци с точно определено движение.

В третата част на дисертационния труд иманентната логика на изложението е конкретизирана върху следващия обект на анализ: това е възникналата активистка група *Протестна мрежа* в контекста на антиправителствените протести от лятото на 2013 г. От съдържателна гледна точка въпросният раздел представлява продължение на темата „власт – субект“ и следващо развиване на понятието „ситуация“. Шеста глава въвежда и прилага етнометодологическото разбиране на понятието „метод“: един набор от практически похвати за постигане на кохерентно, съгласувано и очевидно всекидневно взаимодействие. Тук са тематизирани различни употреби на термина „несигурност“, който реабилитира дейците в активистка перспектива. А също и въпроса за интерсубективността в рамките на ключовото напрежение между обективен и субективен смисъл в социалните науки. Но това не е направено самоцелно, а от гледна точка на една задълбочена саморефлексия върху ситуираната теренна роля на социолога: (не)съвместимостта между двете позиции, конструирани в процеса на интервюиране – на изследовател и на активист. Именно това е и движещото основание, от една страна, да бъдат анализирани реторическите похвати, чрез които респондентите правят социолога част-от-Протестна мрежа (членови методи), с което те утвърждават разказа си като обективно валиден, и следователно обективиран за „нас“ като колективен субект. От друга страна е описано напрежението, възникващо между приписаната на социолога двойна роля на изследовател/член-на-Протестна мрежа, което извежда на преден план моралната власт на фоните очаквания (взаимното доверие между активистите); те вече са обвързани с колективно знание затова „какъв е протестът“ в резултат на което техниката-интервю се превръща в негова черта, чрез ситуирането на автора като част-от-тях, обективирайки неговия смисъл. Но въпросната интерсубективна истина за „нас“ е възприемана от респондентите като позиционирана в контекста на битка, а самото социологическо изследване бива мислено като властови ресурс.

В четвърта част на дисертационния труд аналитичният фокус е насочен към по-обхватен икономико-политически контекст, в който са положени тематизираните събития. Тук ключовата теза се отнася до видоизменението, разхлабването, и дори трайния разпад на системната цялост между капитализъм и демокрация. Така се оказва, че разлагането на демократичния капитализъм довежда както до възникването на крайно десни партии и движения, така и до ниски нива на политическа активност и ангажимент: възникнала е онази социална ситуация, която можем да наречем „постдемокрация“. Седма глава е от стратегическо значение, тъй като тя трябва да удържи връзката между икономически трансформации и политическо управление в друга перспектива: проблемите на правовата държава, решавани посредством борба с корупцията и съдебните реформи. Тук е направен опит за реконструкция на антикорупционния дискурс, първо възникнал и разпространил се на глобално ниво, а по-късно навлязъл устойчиво в посткомунистическа България като символен залог в битките между различните партии. Обратно: антикорупционният дискурс разчита на активността на гражданското общество и представлява важен компонент от изграждането на третия сектор. Оттук и „фигурата на гражданина-следовател“ или на „антикорупционното гражданско общество“, което функционира по практическа логика, аналогична на тази на съдебната власт и неразделима от логиката на конспирацията. Ето нейните ключови елементи: управляващите са принципно заподозрени в закононарушение, в неморално поведение, и следователно те биват криминализирани и дори патологизирани като субекти от гледна точка на гражданите; при възникването на основателно съмнение за извършено престъпление „стартира“ цивилно разследване, което започва със събиране на доказателства; но това деяние е обвито в тайна от заподозрения, съзнателно замаскирано и рационално организирано, за да не бъде разкрито; гражданинът-следовател обаче може да го разчете, разбере и докаже; на свой ред целта на разследването е отговора на въпроса: кой е извършителят на деянието?; накратко – една логическа рефлексия, конструиране на криминален субект, морално осъждане и подвеждане под отговорност. Защо? Защото гражданинът-следовател е надарен с особени качества и притежава компетенции, тъй като може да пресъздаде логиката на престъплението и да доведе до неговото разкриване; по този начин престъпниците стават публично достояние, а желанието е да бъдат подведени под отговорност; в някои от случаите може да последва и съдебно дело, а ако нарушението е извън правната сфера, то резултатът бива обществена сензация или публичен скандал –

морално осъждане, което води до разрушаване на престижа и унищожаване на авторитета. Въпросът за „фасадната демокрация“ вече е на дневен ред. Осма глава преминава към стесняване на референтното поле: описание на ключовите събития от началото на годината до избухването на протеста на 14 юни 2013 г. Пряко внимание е отделено на използваните следизборни тактики от различните политически дейци, открити се при преговорите за бъдещото управление, които водят до съставяне на програмно правителство. Детайлното наблюдение на тези процеси закономерно довежда от основната констатация за взаимната делегитимация на изпълнителната власт, съвкупен резултат от действията на четирите парламентарни партии. Фиксирана е и публичната поява на Делян Пеевски до избухването на протеста, разгърнал се в резултат от генерираната свръх-чувствителност, довела до масово недоволство. Успоредно с това е налице и възникването на „семантичен вакуум“, в който, в бъдеще време, ще се случват, отлагат и натрупват социални значения, чиято взаимна консолидация ще доведе до радикализиране на протеста. Девета глава има за цел точно и адекватно да ситуира авторската гледна точка спрямо наличните не само научни изследвания на въпросните събития и техните връзки. Огромното количество публикации по въпросната тема са типологизирани двояко според на въведения и прилагания подход към протестите – анализи на публикации и изказвания в публичното пространство срещу анализи, изцяло фокусирани върху данните, получени от проведени интервюта. Критиката: при първия подход „изпадат“ от рефлексията начинът, по който дискурсивните артикулации са проблематизирани от активистите, формите на субективност, в които те се разпознават, и собствената им перспектива към медиите; при втория подход се пренебрегва или избягва темата за властовата ефикасност на дискурсивните артикулации при конституирането на определени позиции отвътре на протеста. Във вниманието на двата подхода не е включен и фактът, че протестът държи на прицел и позиционира себе си спрямо „тези, срещу които протестира, и следователно от голямо значение за активистите е именно начинът, по който те виждат и интерпретират тактиките на противника“ (Авт., с. 17). Оттук и закономерното решение на автора: избора на концентриран анализ само на една от оформилите се групи – *Протестна мрежа* – която представлява специфичния обект на изследването в последната част на дисертационния труд. Но за постигането на тази цел е необходима подготвителна работа: тук на дискурсивен анализ са подложени четиринадесет дълбочинни интервюта, проведени с

ключови активисти от мрежата. В приложение е публикуван и изчерпателен списък от таблици, които представят заглавията на текстовете на публичните анализатори, които говорят и пишат за протеста в първите месеци от неговото разгръщане.

В петата част на дисертационния труд въз основа на и чрез емпиричните данни от дълбочинните интервюта е направен анализ на възникването, развитието и разпадането на *Протестна мрежа* чрез приложението на един описателен подход, който не е от генеалогично, археологично или интерпретативно естество. Десета глава ретроспективно проследява начина, по който респондентите конструират „съдбоносния“ ден 14 юни 2013 г. като извънредно събитие. Това е направено чрез открояването на всекидневни дейности, които са били прекъснати от научаването на новината, че Делян Пеевски е бил номиниран, а по-късно и назначен за шеф на ДАНС. Следващият ход описва принципното затруднение да се разбере наученото на фона на допускания за (не)нормалност на политическия жест до момента на „осмисляне“ с помощта на констатацията „истина е“ и чрез препотвърждаване на новината от други източници. За да бъде трансформиран обаче подобен шок в протест, респондентите разгръщат и пренасят описанието на „себе си“ върху едно „множество от хора“, защото според тях е необходимо усещане за заедност, масово присъствие и всеобщо недоволство. Единадесета глава извежда на преден план централните послания, които биват посочени като основание за протест и скандиране на „Оставка“. Тук обобщеният акцент представлява меритократичния принцип, който, ако бъде спазван и прилаган, то тогава политическото управление би било „добро“, тъй като ще бъде практикувано само според истинските заслуги, от заслужилите хора. Но реалността е преобърната: Делян Пеевски е синтезираното лице на „грозното задкулисие“, на „подменения преход“, зад който стои трансформацията на политическата власт в икономическа, а българската държава е завладяна, овладяна и употребявана от мафията. В крайна сметка се оказва, че една малка всемогъща група, която притежава огромно богатство, може да купува всичко и всички, и така да подчинява цялото общество на себе си. Дванадесета глава пренасочва логиката на изложението към тематизация на проблематиката, свързана със специфичния контекстуален начин на функциониране на медиите. Респондентите определят властовата ефикасност на публичните артикулации като „пропаганда“: „медиите се мислят като машина, която произвежда неистини, поради факта, че съдържанието е еднотипно, в рамките на предопределена форма – „по сценарий“ (Авт., с. 21). Налице е общото мнение,

че медиите са собственост на конкретен бизнес кръг, който е неотчленим от политическия елит; те са несвободни, а тази несвободата имплицира особена икономическа зависимост, тъй като социалната принуда се упражнява финансово, с което се цели обслужването на интересите на олигархията. А пропагандата се характеризира като масово производство на фалшива информация: едно непрекъснато преповтаряне и безкрайно мултиплициране, идващо от множество различни места – вестници, форуми, интернет-сайтове, социални мрежи, електронни медии. Тринадесета глава има няколко свързани тематични фокуса. Най-напред въпросът за партийността – публичното представяне на активистката група задължително ще доведе до нейното обвързване с някоя партия, и следователно тя трябва да запази своя граждански характер. Превръщането на протеста в значим фактор поражда поредица от специфични тактики, използвани от различните политически субекти. И обратното: от гледна точка на площада, който има за цел максимална отвореност през лозунга „гражданите срещу мафията“, тази ситуация се превръща в значим проблем. Оттук и перманентното ситуиране на протеста в модуса на радикално изключване на врага – олигархията. Публичното обявяване на *Протестна мрежа* е на 7.08.2013 г. с изричното настояване за нейния непартиен характер: тя ще представлява активистка платформа за борба срещу мафията, консолидирайки в себе си различните вътрешни групи, изградили протеста. Неговата нормативност е обвързана с изграждането на общосподелено знание, постъпателно конституирано в процеса на битка, в която активистите противостоят на специфичните тактики на онези, срещу които се протестира. На този фон възниква и централният въпрос: Кой има легитимното право да решава какви колективни действия ще бъдат предприети при положение, че протестът не желае да излъчи свои лидери, защото множеството отказва да бъде с персонифицирано представителство. И това е логичният завършек на *Протестна мрежа* – на дневен ред е поставен въпросът за разделението на функциите, съпроводен от безкрайни дебати и незатихващи спорове, които трябва да са релевантни на особените компетенции на членовете. Но подобна ситуация е абсурдна, тъй като съществуващата хоризонтална демократична структура би се превърнала във формално-йерархична вертикална власт, при която никой повече няма да бъде равностоеен на другия. Резултатът: поредицата от конфликти и натрупаното недоволство, довели до взаимни подозрения и обвинения в шпионаж, по необходимост ще трансформират

мрежата в групи по компетенции, в чийто център е малката първична общност, която в действителност се оказва особено ядро, забулено в тайнствена конспирация.

В заключението е направен опит за синтез на основните моменти от изминатия изследователски път: от анализ на различните колективни мобилизации чрез дълбочинно разпластяване на техните организации, форми и практики през публичните артикулации, обсъждащи въпроси за субективацията, социалния ред и социалната критика до цялостно концептуализиране на централната връзка: дискурс – власт – субект. Тук е генерализиран и друг тематичен срез: реконструкция на един конкретен дискурс – този за борбата с корупцията, разгръщан се успоредно с фокусираната върху правовата държава политика и разчитащ за своето ефикасно функциониране на фигурата на гражданското общество. Накрая критически е представен генезисът на *Протестна мрежа*: в резултат от създаването и утвърждаването на общо фоново знание (което постепенно започва да функционира като нормативен регулатор) между съмишленици като следствие от непрекъснати дебати затова „какъв е протестът“, започва нейното образуване, но и преобразуване. Оттук и основната теза: за членовете-на-Протестна мрежа особено функционална се оказва фигурата на антикорупционното гражданско общество в качеството на естествена противотежест на политико-икономическата власт на мафията (олигархията).

Сега ще премина към критическата част на моята рецензия, за да поставя три обобщени, и, според мен, извънредно важни въпроси.

Първо, кои са валидните теоретични аргументи и надеждните емпирични данни за социологическото доказване на ключовата теза относно „разкъсването на връзката между капитализъм и демокрация, т.е. за разпадането на демократичния капитализъм“?

Второ, как се конституира субективността на фигурата на гражданина-следовател като централен елемент, аналог на дискурсивното възпроизводство на съдебната власт и двигател на публичното функциониране на конспиративната логика?

Трето, по какъв начин не само критико-аналитично, но и всекидневно-практически можем непротиворечиво да съвместяваме двете ситуирани роли, конструирани в процеса на интервюиране – „изследовател“ и „участник“ – в единна саморефлексивна позиция?

Заключение: Леа Вайсова коректно се позовава на научната литература, която е тематично релевантна на аналитичните въпроси от изследваната социална проблематика.

Текстът на дисертационния труд, подборът, провеждането, обработката и интерпретацията на дълбочинните интервюта са нейно авторско дело. Авторефератът и приносите, след направените съществени корекции, сравнително точно отразяват научните постижения на дисертационния труд. Публикациите по темата са общо седем, всички на български език, като четири от тях са в авторитетното хуманитарно списание *Критика и хуманизъм*.

С вътрешно убеждение ще гласувам „ЗА” присъждането на Леа Иванова Вайсова на образователно-научната степен „Доктор” в професионално направление 3.1. „Социология, антропология и науки за културата” за създадения, и, надявам се, успешно защитен от нея дисертационен труд на тема: „Властта в ситуация: теоретични и емпирични аспекти“.

30 май 2018 г.

София

Доц. д-р Мартин Канушев